До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03
Національного університету
«Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65009

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, доцента,
професора кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту
права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Харченко Георгія Георгійовича
на дисертацію Некіт Катерини Георгіївни
на тему «Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивілістична теорія і практика реалізації», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність дисертаційного дослідження.

Право власності характеризується тривалим розвитком від визнання його спочатку в національному праві держав, а згодом і в міжнародному праві, як одного із основоположних прав людини, що забезпечується відповідним захистом. Будучи основою функціонування сучасного громадського суспільства інститут права власності посідає особливе місце в суспільному житті кожної держави, в тому числі й України.

У цивілістиці дослідженню правової природи відносин власності традиційно приділялося і приділяється чимало уваги з боку правознавців. Однак, незважаючи на це, сьогодні, мабуть, неможливо вважати, що правова наука у своїх дослідницьких зусиллях змогла дати вичерпні відповіді на усі проблемні питання права власності. Рівень юриспруденції, що постійно має підвищуватися, так само як і закономірний цивілізаційний розвиток суспільних відносин в умовах функціонування інформаційного суспільства разом із глобалізацією та науково-технічним процесом все більше і більше спонукають до удосконалення права, зміни правової парадигми моделювання і регулювання цивільних відносин, серед яких відносини власності завжди перебувають у фокусі уваги.

Принагідно зазначити, що правова природа відносин власності настільки багатогранна, що описати та зрозуміти всю повноту їх внутрішніх процесів часом здається практично неможливим. Різний ракурс у дослідженні права власності здатний привести до нових, часом несподіваних, результатів. Висновки різних дослідників зазвичай не стільки спростовують один одного, скільки доповнюють і розширюють наше бачення природи права власності у цивільному праві, роблять наше уявлення про внутрішній зміст досліджуваного об'єкта повнішим.

Необхідність подальших досліджень права приватної власності особливо актуалізується в умовах цифровізації та виникнення численних новітніх явищ, які потребують правової кваліфікації.

Формування принципово нового технологічного середовища з урахуванням сучасних цифрових технологій істотно впливає на економіку, політику та соціальні процеси сучасного світу. Вплив сучасної технологічної революції («цифрової революції») поширився на систему права як на національному, так і на міжнародному рівні. Передові цифрові технології, що застосовуються в найрізноманітніших галузях людської діяльності, такі як Інтернет речей, штучний інтелект і машинне навчання, «розумні» комплекси та пристрої, цифрові технологічні платформи (агрегатори) тощо об'єктивно утворили сьогодні технологічний базис для формування принципово нового середовища для цивільно-правового регулювання.

У цьому сенсі комплексне дисертаційне дослідження Некіт Катерини Георгіївни, присвячене праву приватної власності в інформаційному суспільстві, визначається безперечною актуальністю та своєчасністю. Звернення авторки до питань проблематики теми відповідає тим завданням, що ставляться перед наукою цивільного права в умовах сучасних викликів та проблем правового регулювання відносин власності.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Ознайомлення зі змістом дисертаційного дослідження К. Г. Некіт дає змогу стверджувати, що сформульовані у дисертації наукові висновки і рекомендації відповідають критеріям достовірності та обґрунтованості, що є обов'язковою вимогою до наукових досліджень. Поставлені при написанні дисертаційного дослідження завдання у цілому розкриті під час дослідження.

Сукупність загальнонаукових та спеціальних методів правознавства, зокрема діалектичного, системно-структурного, догматичного, а також історико-правового, порівняльного та формально-логічного, використаних авторкою при проведенні дослідження, дали змогу дисертантці виявити та вирішити комплекс теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із розвитком науки цивільного права в сфері правового регулювання відносин приватної власності в інформаційному суспільстві і сформулювати відповідні пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства України в досліджуваній сфері.

Загальний аналіз змісту роботи свідчить про те, що дослідження має системний, цілісний, самостійний характер та відзначається високим науковим рівнем та актуальністю. Серед багатьох робіт, у яких висвітлювались різні аспекти правового регулювання відносин власності, які були представлені у вітчизняній науці в останні роки, дана робота є однією з перших досліджень, спрямованих на вдосконалення науки цивільного права та норм вітчизняного законодавства щодо правового регулювання відносин приватної власності саме в інформаційному суспільстві.

У роботі послідовно розкрито особливості історичного становлення та розвитку концепції права приватної власності; розглянуто наукові підходи до визначення понять права власності у цілому та права приватної власності зокрема; визначено ознаки інформаційного суспільства та їх вплив на трансформацію концепції права власності; охарактеризовано суб'єктів права приватної власності в інформаційному суспільстві з урахуванням їх особливостей; виявлено вплив інформаційних технологій на виникнення новітніх об'єктів цивільних відносин;

з'ясовано особливості підстав виникнення права власності в інформаційному суспільстві; визначено особливості змісту, здійснення та захисту права власності в інформаційному суспільстві; виявлено специфіку права довірчої власності як особливого виду права власності; здійснено оцінку перспектив запровадження у цивілістичну доктрину концепції права віртуальної власності як особливого виду права власності; розроблено науково-теоретичні пропозиції та практичні рекомендації у сфері правового регулювання відносин приватної власності в інформаційному суспільстві.

Синхронне порівняння вітчизняних реалій правового регулювання та існуючих прикладів з законодавства зарубіжних країн дало змогу авторці визначити проблемні моменти вітчизняного правозастосування та сформувати власні пропозиції з реформування законодавчого регулювання відповідної сфери суспільних відносин. Використання в роботі прикладів з доступної практики дало змогу авторці максимально широко висвітлити проблематику правового регулювання відносин приватної власності в інформаційному суспільстві.

Дисертанткою логічно вибудована структура роботи, що дало змогу максимально повно розкрити заявлену під час дослідження проблематику. Структурна дисертації цілком відповідає меті і предмету дослідження, й включає вступ, 4 розділи, 10 підрозділів (з яких два поділені на пункти), висновки, список використаних джерел (697 найменувань), додатки. Такий підхід до структурування змісту дослідження виглядає цілком правильним, адже завдяки цьому авторці вдалося розкрити ті актуальні питання проблематики теми, що були обрані для дослідження.

На підтвердження ґрунтовного характеру проведеного дослідження можна навести слушно обраний авторкою комплексний підхід до вибору науково-методологічних, нормативно-правових джерел, а також емпіричної бази дослідження. На якість отриманих дисертанткою результатів вплинуло поглиблене опрацювання положень вітчизняної та зарубіжної наукової доктрини і судової практики, врахування досягнень загальнотеоретичної юриспруденції, науки цивільного права та інших галузевих юридичних наук.

Робота містить наукові положення, які мають важливе науково-теоретичне значення й практичне спрямування. Положення новизни, що виносяться на захист, підкріплені відповідними висновками по ходу дослідження, а також належним чином обґрунтовані.

Ознайомлення з текстом дисертаційної роботи дає підстави зробити висновок, що ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в цілому відповідають вимогам, що ставляться до даного виду робіт.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих автором працях.

Протягом дослідження автором було опубліковано основні положення, відображені у дисертації. Головні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження К. Г. Некіт викладені в 133 публікаціях, у тому числі, одноособовій монографії, 34 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 10 наукових статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях, зокрема, 9 статтях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, а також 65 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів. Положення публікацій мають оригінальний, самостійний характер. Посилання на авторські публікації у роботі присутні.

Наукова новизна та достовірність одержаних результатів.

Наукова новизна положень дисертації полягає у тому, що робота на сучасному етапі є одним із перших у вітчизняній науці цивільного права спеціальних комплексних досліджень теоретичних і практичних проблем права приватної власності в інформаційному суспільстві. У дисертації Некіт Катерини Георгіївни оброблено, проаналізовано та узагальнено значний масив наукових праць українських та зарубіжних цивілістів. За результатами аналізу джерел авторкою зроблені власні напрацювання і висновки, якими визначається наукова новизна роботи та достовірність одержаних в ході дисертаційного дослідження результатів.

В дисертації міститься значна кількість пропозицій, які дають змогу дещо під іншим кутом зору розкривати природу різних правових явищ. Так, наприклад, цікавою є позиція дисертантки визначати власницький інтерес як прагнення особи зберегти чи поновити своє панування над майном у випадку втраченої можливості реалізації права власності.

Оригінальним в прикладному значенні бачиться й погляд авторки на дефініцію права власності крізь призму визначення права власності як найбільш повного панування над річчю (майном), за умови, що це не суперечить закону та правам третіх осіб.

Окремо слід підтримати висновок здобувачки про доцільність впорядкування тієї законодавчої термінології, яка розробляється з метою забезпечення правового регулювання віртуальних активів.

Достатньо цікавою, і такою, що має право на існування, є позиція авторки про необхідність забезпечення захисту користувачів як слабкішої сторони контракту, що повинно супроводжуватись забороною дискримінаційних положень, таких, як безпідставне позбавлення доступу чи видалення акаунтів (позбавлення доступу до іншого віртуального майна), забороною зміни користувацьких угод в односторонньому порядку та закріпленням обов'язку володільців платформ передавати користувачеві оригінальну копію угоди, з умовами якої він погоджується, у будь-якій зручній для зберігання формі.

Можна підтримати й висновок дисертантки про те, що доцільно покласти відповідальність за технічні помилки у смарт-контракті на сторону, яка взяла на себе обов'язок підготувати смарт-контракт, з передбаченням для неї можливості звернутися з регресною вимогою до розробника програмного забезпечення. У випадку невиконання домовленості сторін внаслідок втручання третіх осіб у програмний код смарт-контракту, такі треті особи повинні відшкодовувати заподіяну невиконанням зобов'язання шкоду за принципами деліктної відповідальності.

Слушною вбачається думка дисертантки про те, що для забезпечення правового регулювання криптовалют доцільно застосувати правову фікцію та

визнати її цифровою річчю з огляду на її характеристики як особливого виду інформації та функцій, що вона виконує, а також наявності в ній економічної цінності та з урахуванням світових підходів до визначення її як цифрового втілення вартості.

Окрім зазначеного, в дисертації наводяться аргументи й на удосконалення наукових суджень, теорій, положень. Напрацьовані конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України крізь призму правового регулювання відносин власності, які заслуговують на увагу.

Дисертація характеризується низкою інших наукових положень, що свідчать на користь оригінального характеру отриманих результатів.

Практичне і теоретичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження.

Викладені в дисертаційному дослідженні К. Г. Некіт положення мають як науково-теоретичне, так і практичне значення. Наявні у роботі теоретичні положення, висновки, пропозиції і рекомендації можуть бути використані у: науково-дослідній сфері – при подальшому дослідженні теоретичних і практичних проблем правового регулювання відносин приватної власності в умовах становлення інформаційного суспільства; правотворчій діяльності – при розробці проектів законів про внесення змін та доповнень до актів чинного цивільного законодавства з метою вдосконалення правового регулювання відносин власності в умовах розвитку інформаційних технологій та цифровізації; правозастосовній діяльності – у практиці органів юстиції, при розгляді судами цивільних справ, що стосуються відносин приватної власності; навчальному процесі – при підготовці підручників, навчальних посібників з курсу «Цивільне право», спецкурсів із проблем регулювання відносин власності («Цивільно-правовий захист права власності») та відносин в ІТ-сфері («ІТ-право та інформаційна безпека», «ІТ-право та проблеми соціального управління», «Правові основи ІТ-бізнесу» та ін.). Про можливість застосування положень дисертаційної роботи свідчать акти впровадження результатів дисертаційного дослідження, надані в додатках до дисертації.

На користь практичного значення отриманих результатів свідчать також проведений аналіз матеріалів судової практики у справах, що стосуються здійснення та захисту права приватної власності, у тому числі в практиці ЄСПЛ.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційного дослідження.

У цілому позитивно оцінюючи рівень проведеного дисертаційного дослідження, його зміст і значення, вважаю за доцільне звернути увагу й на дискусійні моменти, а також висловити зауваження і рекомендації щодо окремих положень роботи.

1. Аналізуючи правову природу акаунту в соціальній мережі, дисертантка у своїй роботі дійшла висновку, що акаунт доцільно розглядати як складну цифрову (квазі) річ, що складається з комплексу цифрових елементів, які загалом утворюють окремий об'єкт. Разом з цим, авторка також стверджує, що структурні елементи такої складної цифрової речі, а саме: ім'я користувача та пароль як спосіб авторизації користувача, інформація, розміщена на сторінці користувача, листування, персональні дані мають специфічний правовий режим. Закономірно, крізь призму змісту ст. 188 ЦК України, потребує пояснення, чи можуть складові елементи складної речі мати інший, відмінний від самої складної речі, правовий режим у цивільному праві. Звісно, положеннями ЦК України припускається, що речі, які у поєднанні з собою утворюють складну річ, можуть, через їх виділ, набувати стан самостійного об'єкта цивільних прав, проте, чи може такий виділ відбуватися в аккаунті, приміром, щодо імені користувача та паролю до аккаунту – питання дискусійне.

2. У запропонованій авторкою в роботі концепції права віртуальної власності висловлена думка, що у праві віртуальної власності наявний так званий *зобов'язальний елемент*, а тому зроблено висновок, що «право віртуальної власності можна вважати *речово-зобов'язальним* за своєю правовою природою». Погодитися з такою позицією дисертантки не можна, оскільки такий висновок зроблено на підставі аналізу окремих правовідносин, а не самого права віртуальної власності. Недарма в аргументації своєї позиції дисертантка

зазначає, що наявний у праві віртуальної власності зобов'язальний елемент проявляється у відносинах користувачів із провайдерами.

Природа речових прав визначається не за природою правовідносин, в яких вони можуть виникати, здійснюватися і припинятися, а відповідно до іманентних особливостей самого суб'єктивного цивільного права, з огляду на що поняття «цивільні права» і «цивільні правовідносини» хоча і взаємопов'язані, проте не тотожні у праві. Доречно сказати, що такі класичні види речових прав як суперфіцій і емфітевзис також можуть виникати і здійснюватися в договірних відносинах, однак це не означає, що вони позбавляються від цього свого речового характеру.

3. В характеристиці об'єктів права віртуальної власності авторка роботи подекуди припускається зазначення таких їх ознак, які не можуть їм бути притаманні взагалі. Так, до специфічних ознак цифрових речей віднесено їх квазіабсолютний характер. З доктринальних положень цивільного права абсолютність може бути ознакою або суб'єктивного цивільного права або цивільного правовідношення, проте не об'єкта цивільних прав. Не випадково згадану квазіабсолютність дисертантка пояснює аналізом правовідносин і суб'єктивного права, зазначаючи, що управнена особа «може усувати посягання усіх третіх осіб» та « створювати в рамках належного йому права власності більш вузькі права». Подібне зауваження можна зробити й щодо твердження здобувачки, що «токени як аналоги цінних паперів, які посвідчують певні права та *мають зобов'язальну правову природу*».

4. В категорії висновків, зроблених вперше, дисертанткою запропоновано «у випадках дистанційного втручання у діяльність «розумних» речей застосувати класичний негаторний позов згідно зі ст. 391 ЦК України». З огляду на те, що відповідними положеннями ЦК України використання негаторного позову передбачено для захисту права власності на майно, а не тільки речей, вбачається, що зазначений вище висновок дисертантки, все-таки мав міститись у категорії висновків «дістало подальшого розвитку».

5. У своєму дослідженні здобувачка зазначила, що основні теоретичні положення дисертації є внеском у розвиток правового регулювання відносин приватної власності в інформаційному суспільстві та можуть бути використані, окрім іншого, у правотворчій діяльності. В контексті сказаного вбачається доцільним використовувати правові категорії у тому значенні, в якому вони вживані у чинному законодавстві України з метою уникнення можливої їх полісемії. Зокрема, йдеться про так звані «цифрові речі» в розрізі того, що за ст. 179 ЦК України річчю може бути лише предмет матеріального світу. Недоцільним вбачається використання і такого терміну як «квазіволодіння», оскільки сьогодні з правової точки зору володіння не обов'язково має прив'язуватися до фізичного утримання об'єкта. Взагалі використання таких термінів як «квазіволодіння», «квазіабсолютний характер», «квазіріч» тощо, на нашу думку, не узгоджується з концепцією якості закону (права), яка вимагає чіткість правових положень, їх доступність для заінтересованих осіб та передбачуваність у своєму застосуванні (Рішення ЄСПЛ від 14 жовтня 2010 року в справі «Щокін проти України»).

Якщо припустити, що подібні «квазі» стани дійсно мають місце, тоді або наявні у праві класифікації мають суттєві недоліки і потребують виправлення, або дефініції окремих правових категорій слід уточнювати і змінювати відповідно до нових потреб цивільного обороту.

У дисертації правового спрямування вбачається недоцільним використання економічних категорій, які мають правовий аналог в цивільному праві України. Зокрема йдеться про категорію «активи».

Слід зазначити, що висловлені зауваження стосуються насамперед дискусійних проблем і здебільшого мають рекомендаційний характер, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, її наукову і практичну цінність.

Загальний висновок щодо дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам.

Дисертаційна робота Катерини Георгіївни Некіт на тему «Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивілістична теорія і практика

теорія і практика реалізації» за змістом, обсягом, оформленням і науковою новизною відповідає вимогам, які встановлені у Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567. Дисертація є завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретне наукове завдання розвитку науки цивільного права, а її авторка – Некіт Катерина Георгіївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка **Г. Г. Харченко**

7 грудня 2021 року